

ТРАНСФОРМАЦІЯ ВІКОВОЇ СТРУКТУРИ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ У 2001-2021 РОКАХ: ГЕНДЕРНИЙ ТА МІЖРЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТИ

У статті проаналізовано просторові та гендерні відмінності процесу трансформації вікової структури населення України протягом двадцятирічного періоду. Проведено порівняльний аналіз зрушень у віковій структурі населення міських та сільських територій. Доведено посилення процесів демографічного старіння за гендерною ознакою. Встановлено міжрегіональні відмінності процесу трансформації вікової структури населення України. Оцінено наслідки трансформації вікової структури населення.

Ключові слова: трансформація вікової структури населення, міське і сільське населення, демографічне старіння, демографічне навантаження.

Постановка науково-практичної проблеми, актуальність і новизна дослідження. Вікова структура, тобто розподіл населення за віковими групами та віковими контингентами – одна з базових характеристик населення, яка відіграє важливу роль в усіх суспільних процесах і перебуває у тісному взаємозв'язку з демографічними процесами. Дослідження тенденцій зміни вікового складу населення тієї чи іншої країни є важливою умовою визначення її майбутнього. Вікова структура важлива з точки зору встановлення перспективних характеристик людського потенціалу, який є одним із головних факторів економічного зростання у сучасному світі і від якого залежить ефективність використання інших ресурсів розвитку.

Сьогодні головною тенденцією розвитку вікової структури населення світу є його прогресуюче старіння. Головний тренд даного процесу визначають розвинені країни, більшість із яких перетнули поріг демографічного старіння.

Відповідно до «Світових демографічних перспектив», кількість осіб вікової групи 65 років і старше зростає швидкими темпами, порівняно з іншими віковими групами. Тобто питома вага населення планети у віці 65 років і старше збільшиться до 16% у 2050 р. За прогнозними розрахунками, кількість осіб віком 65 років і старше вдвічі перевищуватиме кількість дітей віком до 5 років і майже зрівняється з кількістю дітей віком до 12 років [12].

Трансформація вікової структури населення, а саме його демографічне старіння, зачіпає практично всі види діяльності та сфери життя суспільства. Дана тенденція має безліч економічних, політичних та соціальних наслідків, а тому детальний аналіз змін вікової структури населення України, як країни з вельми суттєвим демографічним дисбалансом і кількістю літніх осіб, що постійно збільшується, є дуже актуальним.

Зв'язок теми статті з важливими науково-практичними завданнями. Довготрива-

лий та стійкий характер трансформації вікової структури населення України визначить розвиток усіх демографічних процесів на тривалий період. Це породжує нові виклики та необхідність пошуку оптимальних механізмів адаптації до нової демографічної та соціально – економічної реальності. Несприятливі демографічні тенденції, що спостерігаються в Україні останніми роками, змушують наукову спільноту та органи влади звернути пильну увагу на необхідність прийняття ефективних заходів для запобігання подальшому погіршенню ситуації.

Аналіз останніх публікацій за темою дослідження. Дослідженню наслідків трансформації вікової структури населення присвячено велику кількість наукових праць.

Старіння населення як об'єктивний і закономірний результат еволюції демографічних процесів та неодмінний атрибут довготривалих змін у віковому складі населення досліджують вчені інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи [2; 3]. Вплив демографічної ситуації на структурні зрушення у статеві-віковому складі населення України аналізували науковці Київського національного університету імені Тараса Шевченка [6], інституту регіональних досліджень імені М. І. Долишнього [10; 11].

Велику увагу масштабам структурних деформацій, зокрема негативних відхилень у вікових пірамідах, пов'язаних зі значними втратами населення та відповідними демографічними хвилями приділяють В. Яворська, О. Ніколаєва, С. Шулевський [7]. крім того, В. Яворська, В. Сич, І. Гевко, І. Шоробура, О. Долинська виявили регіональні відмінності вікової структура населення України як одного з найважливіших показників, який характеризує геодемографічну ситуацію [13]. Деформацію статеві-вікового складу населення України протягом другої половини ХХ – початку ХХІ ст. вивчала І. Субботіна [9].

Прискорене старіння населення Пол-

тавської області на тлі низької народжуваності й депопуляції досліджували Л. Немець та І. Барило [4].

У роботі І. Мельник розглядаються внутрішньорегіональні особливості трансформації вікової структури населення Луганської області. У роботі виявлено тенденції, особливості та територіальні відмінності динаміки основних вікових категорій населення [1].

Актуальним є дослідження науковців Школи географії та сталого розвитку Університету Сент-Ендрюс (Велика Британія) щодо оцінки наслідків демографічних змін в Україні, спричинених російським вторгненням у 2022 році [8].

Віддаючи належне напрацюванню науковців та дослідників варто зазначити, що подальше загострення геодемографічної ситуації в Україні визначає необхідність постійного вивчення процесів трансформації вікової структури населення.

Методи дослідження. В процесі дослідження проаналізовано динаміку зміни показників у часі, структури населення за віковими групами. Розглядаються як абсолютні так і відносні показники, що дозволяє виявити особливості процесу трансформації вікової структури населення України.

Одним з показників оцінки вікової структури населення є індекс старіння населення, який показує співвідношення кількості осіб післяпрацездатного віку до кількості осіб молодших за працездатний вік. Також використовуються статистичні методи та методи візуалізації отриманих результатів.

Інформаційною базою аналізу вікової структури населення слугували статистичні

дані Державної служби статистики України.

Викладення основного матеріалу. Вікова структура населення – це розподіл населення за віковими групами. Аналіз структури населення за віком має велике значення не лише для побудови демографічних прогнозів, але і для виявлення ризиків у соціально – економічному розвитку країни, оцінки споживчих очікувань, визначення можливих проблем у формуванні структури зайнятості. Процес демографічного старіння демонструє збільшення питомої ваги осіб похилого віку у загальній структурі населення в результаті довгострокових зрушень та змін вікових пропорцій.

Розрізняють два типи демографічного старіння: «старіння знизу» та «старіння згори». Перший тип старіння пояснюється скороченням народжуваності і як наслідок зменшення питомої ваги дітей у віковій структурі населення країни. Другий тип старіння обумовлений збільшенням частки осіб похилого віку внаслідок зниження смертності в даних вікових групах та підвищення тривалості життя.

Старіння населення є зміною співвідношення чисельності населення вікових груп на користь старших категорій. Порівняльний аналіз динаміки вікових структур міського та сільського населення України показує наявність загальної тенденції – скорочення питомої ваги населення молодшого за працездатний вік, що є однією з ознак трансформації вікової структури в процесі демографічного переходу. Варто зазначити, що у віковій структурі сільського населення питома вага осіб молодше за працездатний вік вища на 2,3%, ніж у віковій структурі міського населення (16,5% та 14,2% відповідно) (рис.1).

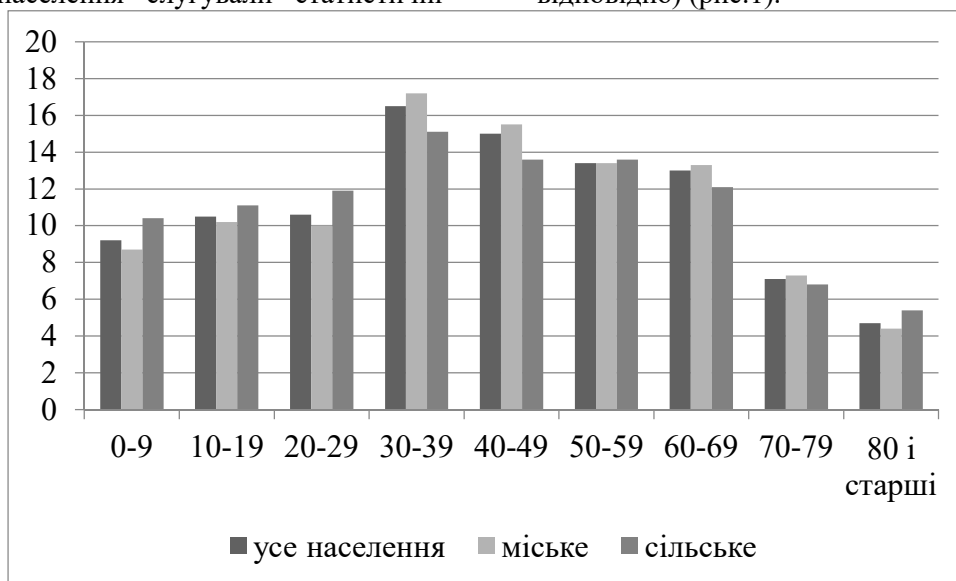

Рис.1. Вікова структура населення України на початок 2022 р., % [5]

Питома вага сільського населення у віко-

вій групі 70 років і старші, дещо перевищує

питому вагу аналогічної вікової групи міського населення (12,2% та 11,7% відповідно), водночас питома вага вікової групи 60 – 64 роки трохи менша (6,8% у віковій структурі сільського населення та 7,3% – міського населення).

Необхідно визначити головні чинники та тенденції зміни вікового складу населення. Для вимірювання процесу демографічного старіння населення запропоновано різні шкали. За шкалою Ж. Боже–Гарнье – Е. Россета як критерій використовується вік 60 років. Рівень

демографічного старіння є високим у разі, якщо питома вага населення віком 60 років і старші складає 16 – 18%, і дуже високим 18% і більше. За класифікацією ООН, населення вважається демографічно старим, якщо питома вага осіб віком 65 років і старші становить понад 7%.

Головні показники старіння населення України, які використовуються при аналізі зрушень у віковій структурі населення, представлені у табл. 1.

Таблиця 1

Динаміка чисельності та питомої ваги населення у віці 60 років і старші в Україні [5]

Категорія населення	Чисельність населення у віці 60 років і старші, тис осіб			Приріст/скорочення за період 2001-2021 рр., %	Питома вага населення у віці 60 років і старші, %		
	2001	2011	2021		2001	2011	2021
Все населення	10323,0	9617,9	10152,4	-1,7	21,4	21,2	24,8
Міське	6156,6	6284,4	7104,4	15,4	19,1	20,2	25,0
Сільське	4166,4	3333,5	3048,0	-26,8	26,1	23,3	24,3

За даними 2021 р., чисельність населення України у віці 60 років і старші становить 10152,4 тис осіб. Динаміка чисельності населення даної вікової групи характеризується нестійкістю тренду – зменшення кількості осіб похилого віку з 2001 по 2011 рр. з подальшим збільшенням їх кількості з 2011 по 2021 роки. За 2001–2021 рр. питома вага населення вікової категорії 60 років і старші зменшилась на 1,7%. Водночас тренди динаміки чисельності міського та сільського населення літнього віку мають різну спрямованість. Чисельність населення літнього віку у міських поселеннях стабільно зростає (за 2001–2021 рр. на 15,4%). У сільській місцевості відбувається зворотний процес – скорочення (на 26,8%). Різновекторність трендів пояснюється дією факторів різної природи. У міських поселеннях визначальну роль відіграють соціально – економічні чинники: більш високий рівень розвитку соціальної інфраструктури, сфери охорони здоров'я, підвищення ролі соціально – психологічних установок, зорієнтованих на ведення здорового способу життя та інші чинники. У сільській місцевості визначальним є демографічний чинник, в основі якого – більш раннє старіння українського села внаслідок міграційного та урбаністичного відтоку населення 1950–1970 рр. і як наслідок більш високі показники смертності за віком. Таким чином, загальна динаміка чисельності населення літнього віку в Україні забезпечується містятьсями.

Питома вага населення України у віці 60

років і старші становить 24,8%. Між віковою структурою міського та сільського населення існують значні відмінності як у сучасній ситуації, так і в динаміці. У структурі міського населення особи похилого віку складають 25,0%, тобто кожен четвертий. Причому питома вага осіб даної вікової групи збільшилася. У сільській місцевості частка осіб похилого віку становить 24,3%. Однак динаміка питомої ваги населення даної вікової категорії має негативний тренд. Частка осіб похилого віку серед мешканців сільської місцевості завжди була вищою, на відміну від міської. Але, якщо 20 років тому питома вага осіб вікової групи 60 років і старші у сільських поселеннях була вищою на 7,0%, ніж у міських, у 2011 р. перевищення становило 3,1%, то у 2021 р. питома вага міського населення даної вікової групи збільшилася на 0,7% порівняно із сільським (табл. 1). Незважаючи на виявлені відмінності, питома вага осіб вікової групи 60 років і старші у міській та сільській місцевостях України оцінюється як дуже висока (понад 18%) за шкалою Ж. Боже–Гарнье – Е. Россета.

Для оцінки зрушень у віковій структурі населення України було використано індекс старіння, який відображає співвідношення кількості осіб віком 60 років і старші до кількості осіб віком до 14 років. Протягом 2001–2021 рр., індекс старіння демонструє тенденцію до зростання. Так, у 2001 р. він становив 129,9%, то у 2021 р. збільшився до 165,9%. Як свідчать розрахунки, індекс старіння сільського населення зростає повільніше, ніж міського

(табл.2).

Варто звернути увагу на деякі відмінності ступеня та інтенсивності старіння сільського та міського населення. Індекс старіння міського населення значно вищий, причому різниця збільшується і досягла майже 30% у 2021 р., тоді як у 2001 р. індекс старіння сільського населення був вищим. Протягом 20 років демографічної історії фіксується прискорення старіння у міських поселеннях України

(175,6%). Зростання індексу старіння населення характерне для усіх областей, за винятком Закарпатської та Рівненської, де фіксується його початковий рівень (94,9% та 96,2% відповідно). Найбільш складна ситуація спостерігається у Чернігівській (211,8%), Сумській (210,1%), Черкаській (195,7%), Запорізькій (182,3%), Харківській (182,2%), Полтавській (180,1%) та Кіровоградській (175,0%) областях.

Таблиця 2

Динаміка індексу старіння населення України, % [5]

Категорія населення	2001	2011	2021
Все населення	129,9	147,3	165,9
Міське	123,3	148,3	175,6
Сільське	140,8	145,3	146,9

Процес демографічного старіння меншою мірою торкнувся чоловіків на відміну від жінок, питома вага яких у структурі населення старшого віку складає дві третини і більше (табл. 3). У 2021 р. питома вага чоловіків вікової групи 60 років і старші у загальній чисельності населення України становила 36,1%, жінок – 63,9%. Подібною є структура населення за типами поселень: у міських поселеннях

питома вага чоловіків даної вікової категорії складає 35,8%, жінок – 64,2%, у сільських поселеннях – 36,9% та 63,1% відповідно. Питома вага чоловіків віком 60 років і старші у структурі сільського населення поступово збільшується не лише за рахунок підвищення питомої ваги старших вікових груп, а й внаслідок зміни гендерних пропорцій.

Таблиця 3

Розподіл населення України віком 60 років і старші за статтю [5]

Показники		2001	2011	2021
Питома вага чоловіків і жінок віком 60 років і старші, %				
Все населення	Чоловіки	36,1	35,4	36,1
	Жінки	63,9	64,6	63,9
Міське населення	Чоловіки	36,9	35,8	35,8
	Жінки	63,1	64,2	64,2
Сільське населення	Чоловіки	34,8	34,6	36,9
	Жінки	65,2	65,4	63,1
Кількість чоловіків на 1000 жінок				
Все населення		564	547	566
Міське населення		585	557	558
Сільське населення		534	528	586

Гендерна асиметрія, яка характерна для України, зберігається протягом тривалого періоду. Необхідно враховувати гендерний дисбаланс, який в Україні значно вищий, ніж у розвинутих європейських країнах: у 2021 р. на 1000 сільських жінок у віці 60 років і старші припадало 586 чоловіків, у 2001 р. – 534. У зв'язку з цим фіксується велика кількість самотніх сільських жінок літнього віку, на проблеми яких необхідно звернути пильну увагу.

Процес демографічного старіння змінює співвідношення між населенням допрацездатного, працездатного та післяпрацездатного віку за статтю. Питома вага жінок у віці стар-

ше за працездатний у загальній чисельності жіночого населення зросла з 25,4% (2001 р.) до 29,5% (2021 р.), у той час як питома вага чоловіків даної вікової групи досягла показника 19,3% (2021) (табл.4). У віковій структурі жіночого населення міських поселень, питома вага осіб післяпрацездатного віку збільшилася з 22,3% (2001 р.) до 29,6% (2021 р.), у той час як у структурі чоловічого населення збільшення становило 4,3%. Протилежна ситуація спостерігається у сільській місцевості України. Питома вага осіб післяпрацездатного віку, як серед жінок, так і серед чоловіків має тенденцію до зменшення. За період 2001 – 2021 рр.

питома вага сільських жінок скоротилася на 2,5%, чоловіків – 0,8%. Питома вага жінок післяпрацевдатного віку на 10% вища, ніж

питома вага чоловіків даної вікової групи у структурі міського та сільського населення.

Таблиця 4

Динаміка вікової структури населення України за статтю та типами поселень, % [5]

Показники		2001	2011	2021
Молодші за працевдатний вік				
Все населення	Чоловіки	18,3	16,0	16,6
	Жінки	15,0	13,0	13,5
Міське населення	Чоловіки	17,3	15,3	16,0
	Жінки	14,0	12,2	12,7
Сільське населення	Чоловіки	20,4	17,5	17,9
	Жінки	16,9	14,7	15,3
Працевдатного віку				
Все населення	Чоловіки	65,0	67,8	64,1
	Жінки	59,6	61,6	57,0
Міське населення	Чоловіки	67,5	68,9	64,5
	Жінки	63,7	63,9	57,7
Сільське населення	Чоловіки	60,0	65,4	63,3
	Жінки	51,3	56,6	55,4
Старші за працевдатний вік				
Все населення	Чоловіки	16,7	16,2	19,3
	Жінки	25,4	25,4	29,5
Міське населення	Чоловіки	15,2	15,8	19,5
	Жінки	22,3	23,9	29,6
Сільське населення	Чоловіки	19,6	17,1	18,8
	Жінки	31,8	28,7	29,3

За останні 20 років кількість осіб допрацевдатного віку зменшилася більше ніж у 2,7 рази. У структурі міського населення питома вага осіб даної вікової групи скоротилася у чоловіків з 17,3% до 16,0%, жінок – з 14,0% до 12,7%, у структурі сільського населення – з 20,4% до 17,9% у чоловіків та з 16,9% до 15,3% у жінок (табл. 4).

Питома вага осіб працевдатного віку демонструє тенденцію до скорочення як серед чоловічого, так і жіночого населення України. За досліджуваний період їх частка зменшилася на 0,9% та 2,6% відповідно. Водночас питома вага осіб працевдатного віку у структурі сільського населення зростає порівняно з міськими жителями. Так, за період з 2001 по 2021 рр. частка осіб даної вікової категорії збільшилася на 3,3% серед чоловіків та 4,1% серед жінок.

Зміни співвідношення провідних вікових груп в Україні зумовлені кількома факторами. Насамперед, це демографічні хвилі, які закладають потенціал для майбутнього відтворення поколінь. Іншим фактором є характерний для більшості європейських країн демографічний перехід, головною особливістю якого є зниження рівня народжуваності, що призводить до скорочення питомої ваги дітей і, зрештою, до звуженого типу відтворення населення.

Крім того, демографічний перехід виражається через інтенсивне старіння населення. Але, якщо у більшості європейських країн населення старіє переважно «згори» тобто, за рахунок збільшення тривалості життя, то у нашій країні головною характеристикою старіння населення є старіння «знизу» тобто, збільшення питомої ваги старших вікових груп за рахунок скорочення частки дітей. Це призводить не лише до зміни вікової структури, а й посилює депопуляцію.

Процес трансформації вікової структури населення України має суттєві міжрегіональні відмінності, зумовлені стадією демографічного переходу та особливостями відтворення населення на даній території. Якщо у Волинській, Закарпатській та Рівненській областях питома вага осіб до- і післяпрацевдатного віку коливається в межах 0,6–1,0%, то в окремих регіонах зафіксовано суттєву різницю у показниках. Так, у Луганській області вона становить 24,0%, Донецькій – 21,0%, Чернігівській – 14,7%, Сумській – 14,1%, Черкаській – 13,0%. У майже половині (12) адміністративних областей України різниця між питомою вагою осіб допрацевдатного та післяпрацевдатного віку становить 3,9 – 9,7%.

Найнижча питома вага осіб післяпрацевдатного віку спостерігається у Волинській

(19,9%), Рівненській (19,3%), Закарпатській (18,5%) областях при середньому значенні в Україні – 24,8% (табл. 5). Перераховані вище області варто віднести і до наймолодших: Рівненська (частка осіб допрацевдатного віку – 20,1%), Закарпатська (19,5%), Волинська (19,3%), у яких питома вага осіб допрацевдатного віку перевищує середній показник в

Україні (14,9%). Максимально висока питома вага осіб післяпрацевдатного віку характерна для Луганської (33,0%), Донецької (31,5%), Чернігівської (27,9%), Сумської (26,9%), Черкаської (26,6%), Запорізької (25,9%), Кіровоградської (25,7%) та Полтавської (25,3%) областей.

Таблиця 5

Розподіл населення України за віковими групами у розрізі адміністративних областей, % [5]

Адміністративна область	2001			2011			2021		
	Молодший за працевдатний	Працевдатний	Старший за працевдатний	Молодший за працевдатний	Працевдатний	Старший за працевдатний	Молодший за працевдатний	Працевдатний	Старший за працевдатний
АР Крим	18,0	59,5	22,5	14,5	64,7	20,8	-	-	-
Вінницька	18,9	54,4	26,7	14,8	62,3	22,9	15,2	60,0	24,8
Волинська	22,1	56,4	21,5	18,8	63,4	17,8	19,3	60,8	19,9
Дніпропетровська	17,2	58,5	24,3	13,8	64,5	21,7	15,1	60,1	24,8
Донецька	16,1	58,4	25,5	12,4	64,4	23,2	10,5	58,0	31,5
Житомирська	19,5	55,0	25,5	15,7	62,7	21,6	16,2	60,2	23,6
Закарпатська	23,1	59,1	17,8	18,9	65,0	16,1	19,5	62,0	18,5
Запорізька	17,2	58,6	24,2	13,3	64,7	22,0	14,2	59,9	25,9
Івано-Франківська	21,7	56,7	21,6	16,7	64,5	18,8	16,6	61,9	21,5
Київська	18,2	57,2	24,6	14,6	64,3	21,1	17,7	60,5	21,8
Кіровоградська	18,5	55,6	25,9	14,1	62,7	23,2	14,7	59,6	25,7
Луганська	16,2	58,5	25,3	12,1	65,2	22,7	9,0	58,0	33,0
Львівська	20,2	57,9	21,9	15,6	65,1	19,3	16,1	61,5	22,4
Миколаївська	18,8	58,8	22,4	14,5	64,8	20,7	15,1	60,5	24,4
Одеська	18,4	59,3	22,3	15,2	64,7	20,1	16,8	60,6	22,6
Полтавська	17,3	55,9	26,8	13,1	63,7	23,2	14,0	60,7	25,3
Рівненська	23,0	56,8	20,2	19,5	63,5	17,0	20,1	60,6	19,3
Сумська	17,1	56,5	26,4	12,6	64,4	23,0	12,8	60,3	26,9
Тернопільська	20,3	55,5	24,2	15,6	63,7	20,7	15,4	61,6	23,0
Харківська	15,8	60,1	24,1	12,4	65,9	21,7	13,5	61,8	24,7
Херсонська	19,4	58,5	22,1	14,9	64,8	20,3	15,9	60,2	23,9
Хмельницька	19,1	55,2	25,7	14,9	62,9	22,2	15,5	59,8	24,7
Черкаська	18,2	54,9	26,9	13,4	62,7	23,9	13,6	59,8	26,6
Чернівецька	21,2	56,9	21,9	16,6	64,5	18,9	17,1	61,9	21,0
Чернігівська	16,6	53,8	29,6	12,8	62,0	25,2	13,2	58,9	27,9
м. Київ	15,4	66,0	18,6	13,7	67,8	18,5	16,5	61,6	21,9

Визначальною особливістю зміни питомої ваги працевдатного населення є її майже повсюдне зростання. Населення працевдатного віку збільшується у 22 адміністративних одиницях України. Таким чином, 84,6% регіонів збільшують власний трудовий потенціал. Ступінь такого збільшення різноманітна. У частині областей, що становить майже половину адміністративних одиниць країни (12 областей), приріст населення працевдатного віку коливається в інтервалі від 1,3 до 4,0%. На другому місці 6 регіонів країни із приростом

працевдатного населення у межах від 4,1 до 5,0%. І на третьому місці, за кількістю областей (4), регіони зі збільшенням працевдатного населення на рівні 5,1% і більше. Можна було б вважати зміну питомої ваги цієї категорії громадян позитивним процесом, якби він не супроводжувався істотним скороченням питомої ваги населення допрацевдатного віку (на 3,2%), що є резервом поповнення контингенту населення працевдатного віку. У період з 2001 по 2021 рр. у трьох адміністративних одиницях України спостерігалось зменшення пито-

мої ваги населення працездатного віку. У Донецькій та Луганській областях, убуття населення працездатного віку спричинене військовими діями на сході країни, починаючи з 2014 р. У м. Київ головною причиною зменшення частки населення працездатного віку є перерозподіл населення на користь старшої вікової групи.

Трансформація вікової структури населення України свідчить про посилення процесу старіння населення як однієї з характерних рис демографічного переходу, і подальші зрушення у віковій структурі населення є цілком закономірними. До найбільш гострих наслідків трансформації вікової структури населення варто віднести по-перше, збільшення навантаження на працездатне населення, по – друге, зниження питомої ваги жінок репродуктивного віку.

Перерозподіл населення за віковими групами сприяє збільшенню навантаження на працездатне населення (рис. 2). Зміна даного параметру обернено пропорційна зміні питомої

ваги населення працездатного віку. Найнижчі показники демографічного навантаження, зафіксовані у 2009 р., що пояснюється максимальною чисельністю та питомою вагою населення працездатного віку. З 2001 по 2021 р. загальне демографічне навантаження зросло з 663 до 688 осіб непрацездатного віку на 1000 осіб працездатного віку. Протягом даного періоду спостерігається стабільне перевищення навантаження особами пенсійного віку, над демографічним навантаженням дітьми. Якщо у 2001 р. різниця між демографічним навантаженням дітьми та особами пенсійного віку становила 30 осіб, то у 2021 р. – 148 осіб. Це є свідченням того, що соціальний та економічний тиск на працездатне населення чинять громадяни післяпрацездатного віку. У 2021 р. демографічне навантаження населенням пенсійного віку становило 418 осіб на 1000 осіб працездатного віку, тоді як демографічне навантаження дітьми 270 осіб на 1000 осіб працездатного віку.

Рис. 2. Динаміка демографічного навантаження на населення у віці 16 – 59 років в Україні, осіб / 1000 осіб у віці 16–59 років [5]

Демографічне навантаження на працездатне населення має суттєві відмінності за типом поселень. Так, у 2021 р. демографічне навантаження на населення працездатного віку у сільській місцевості було вищим, ніж у міських поселеннях (на 7,8%). За досліджуваний період демографічне навантаження у сільській місцевості України знизилося за рахунок зменшення кількості осіб післяпрацездатного віку. У 2001 р. для сільського населення цей показник становив 485 осіб/1000 осіб працездатного населення, і перевищував аналогічний для міського населення на 64,4%, але у 2021 р. різниця в демографічному навантаженні між

особами пенсійного віку міських та сільських поселень склала 1,5%.

Наступним досліджуваним параметром є зміна питомої ваги жінок репродуктивного віку. Скорочення чисельності населення працездатного віку призвело до зменшення питомої ваги жінок репродуктивного віку (15–49 років). Це пояснюється тим, що жінки даної вікової категорії формують значну частину населення працездатного віку. У 2001 р. питома вага жінок вікової групи 15–49 років становила 48,4%, а у 2021 р. цей показник скоротився на 5,0% (рис. 3).

Найвища питома вага жінок репродук-

тивного віку спостерігалася у 2006 р. (49,0%), що пов'язано із входженням у фертильний вік чисельних поколінь жінок, народжених наприкінці 70-х – початку 80-х рр. ХХ ст. Це підтверджує тезу про те, що зрушення у віковій структурі населення впливають на демографічні події згодом. Зниження кількості жінок репродуктивного віку внаслідок трансформації вікової структури населення призведе до скорочення рівня народжуваності. При цьому варто враховувати, що сумарний коефіцієнт народжуваності тривалий час знаходиться на рівні, який не забезпечує простого відтворення

поколінь. За період 2001 – 2021 рр. показник сумарного рівня народжуваності не перевищив 1,5 народження на одну жінку віком 15–49 років. В останні роки показники загального коефіцієнта народжуваності знижуються, що в сукупності з високими показниками смертності призводить до природних втрат населення. Зниження загального та сумарного коефіцієнтів народжуваності спричинить подальшу деформацію вікової структури, посилення процесу старіння населення, що позначиться на демографічному та соціально-економічному розвитку.

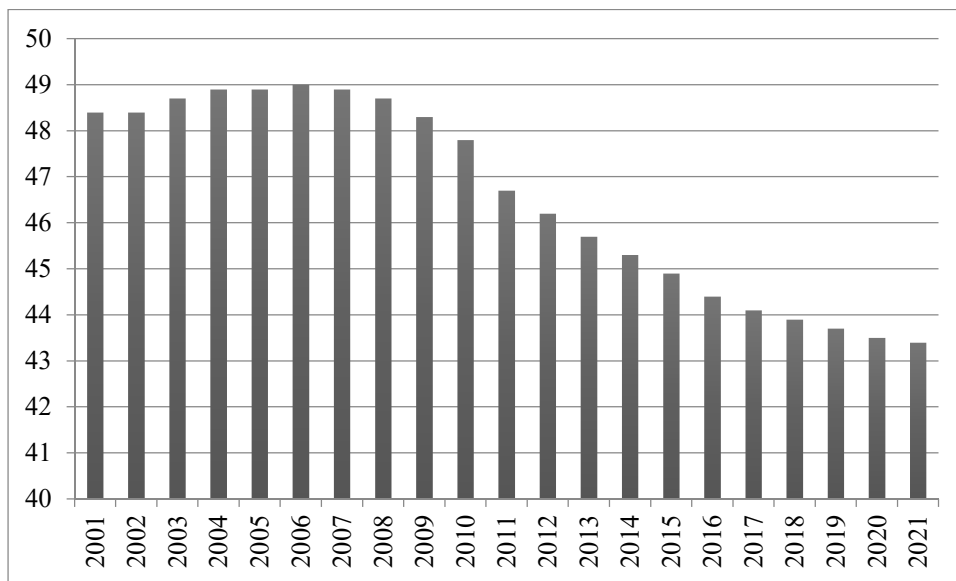

Рис. 3. Динаміка питомої ваги жінок фертильного (15 – 49 років) віку в Україні, % до загальної кількості жіночого населення [5]

Таким чином, збільшення демографічного навантаження на працездатне населення, зниження питомої ваги жінок репродуктивного віку є наслідком трансформації вікової структури населення нашої країни.

Процеси трансформації вікової структури населення викликають особливий інтерес не лише тому, що є глобальними, вони впливають на господарську систему, політичні процеси, визначають рівень економічної активності населення, тенденції розвитку ринку послуг, загострюють соціально – психологічні проблеми самотності та відчуження в суспільстві. Територіальні особливості процесу трансформації вікової структури населення, виявлені у процесі дослідження, мають бути враховані при обґрунтуванні національних програм, що передбачають заходи активної демографічної політики, а також при розробці та реалізації програм соціального розвитку. Регіони України, які характеризуються низьким рівнем економічного розвитку, зазнають найбільших труднощів у процесі адаптації до зрушень у віковій структурі населення. У зв'язку з цим не-

обхідно враховувати просторові особливості демографічного старіння регіонів України, які зумовлені зрушеннями у віковій структурі населення.

Висновки. Дослідження трансформаційних змін у віковій структурі населення України дозволило сформулювати наступні висновки:

1. Вікову структуру міського та сільського населення України характеризує загальна тенденція – скорочення питомої ваги населення молодшого за працездатний вік та зростання питомої ваги осіб похилого віку, що є однією з ознак трансформації вікової структури. У сучасній структурі міського населення кожен четвертий громадянин належить до вікової категорії 60 років і старші.

2. Трансформація вікової структури населення посилює процес демографічного старіння, який меншою мірою торкнувся чоловіків на відміну від жінок. У 2021 р. у загальній чисельності населення України питома вага чоловіків вікової групи 60 років і старші становила 36,1%, а жінок – 63,9%.

3. За період 2001 – 2021 рр. питома вага жінок у віці старше за працездатний у загальній чисельності жіночого населення зросла до 29,5%, чоловіків – 19,3%. У віковій структурі жіночого та чоловічого населення міських поселень питома вага осіб післяпрацездатного віку збільшилася, натомість у сільській місцевості спостерігається протилежна ситуація.

4. Процес трансформації вікової структури населення України має суттєві міжрегіональні відмінності. Найнижча питома вага осіб післяпрацездатного віку спостерігається у Волинській, Рівненській, Закарпатській областях. Максимально висока питома вага осіб післяпрацездатного віку характерна для Луганської, Донецької, Чернігівської, Сумської, Черкаської, Запорізької, Кіровоградської та Полтавської областей. Питома вага населення працездатного віку збільшується у 22 адміністративних одиницях України.

5. Перерозподіл населення за віковими групами сприяє збільшенню навантаження на працездатне населення. З 2001 по 2021 рр. загальне демографічне навантаження зросло з 663 до 688 осіб непрацездатного віку на 1000 осіб працездатного віку. В Україні фіксується стабільне перевищення навантаження особами

пенсійного віку порівняно з дітьми (у 2021 р. різниця між демографічним навантаженням дітьми та особами пенсійного віку становила 148 осіб.). Демографічне навантаження на працездатне населення у сільській місцевості вище, ніж у міських поселеннях.

6. Скорочення чисельності населення працездатного віку призвело до зменшення питомої ваги жінок репродуктивного віку (15–49 років). Протягом 2001 – 2021 рр. питома вага жінок даної вікової групи скоротилась на 5,0%.

Перспективи використання результатів дослідження. Наслідки трансформації вікової структури населення мають значний вплив на демографічний та соціально-економічний розвиток суспільства. Особливе місце посідає питання зниження навантаження на працездатне населення. Детального опрацювання вимагає питання збільшення народжуваності на тлі скорочення репродуктивних когорт жінок. Зміни у віковій структурі населення набувають все більшої значущості. У зв'язку з цим зростає необхідність детального вивчення питань, що стосуються мінімізації негативних наслідків трансформації вікової структури населення.

Література:

1. Мельник І. Внутрішньорегіональні особливості трансформації вікової структури населення Луганської області. Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. Серія : Географічні науки. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2013. № 16 (265). С. 117-124. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/11193/1/18.pdf>
2. Населення України. Демографічні тенденції в Україні у 2002–2019 рр.: кол. моногр. / за ред. О.М. Гладуна; Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи. Київ, 2020. 174 с. URL: <https://idss.org.ua/arhiv/population.pdf>
3. Населення України. Імперативи демографічного старіння. К.: ВД «АДЕФ-Україна», 2014. 288 с.
4. Немець Л. М., Барило І.М. Трансформація статево-вікової структури населення (на прикладі Полтавської області). Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Геологія. Географія. Екологія. 2014. № 1098. Вип. 40. С. 96-100. URL: <https://periodicals.karazin.ua/geoeco/article/view/1114>
5. Офіційний сайт Державної служби статистики України: веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 5.12.2023).
6. Пальян З., Виноградова Д., Виноградова М. Демографічна ситуація в Україні: другий демографічний перехід та невизначеність. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Економіка. 2022. 3 (220). С. 32-40. URL: http://bulletin-econom.univ.kiev.ua/wp-content/uploads/2023/01/%D0%92%D1%96%D1%81%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%D0%95%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D0%BA%D0%B0_%E2%84%963220_32-40.pdf
7. Яворська В.В., Ніколаєва О.І., Шулевський С.О. Аналіз структурно-вікових деформацій населення: регіональний аспект. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Географічні науки. 2015. №2. С. 37-45. URL: <https://gj-journal.kspu.edu/index.php/gj/article/view/134>
8. Kulu, H., Christison, S., Liu, Ch., Mikolaj, J., 2023. The war, refugees, and the future of Ukraine's population. Population, Space and Place. 29 (4). URL: <https://doi.org/10.1002/psp.2656>
9. Subbotina, I., 2014. Demographic processes in Ukraine in the second half of the 20th – beginning of the 21st century in historical perspective. Studia Sociologica VI, Vol. 2, 172–183. URL: https://oldifis.up.krakow.pl/studia_sociologica/images/SS_VI_2/12Inga%20Subbotina.pdf
10. Tesliuk, R., 2024. Demographic Sustainability of Ukraine and Its Changes Caused by the Russian-Ukrainian War. Journal of Population and Social Studies. 32, 431-447. URL: <http://doi.org/10.25133/JPSSv322024.026>
11. Tesliuk, R., 2023. The Demographic Sustainability of Ukraine: The Historical Retrospective and the Current Challenges. Studia Regionalne i Lokalne. 92(2), 35-49. URL: <https://doi:10.7366/1509499529203>
12. World Population Prospects 2022. Summary of Results. 2022. 52 p. URL: https://www.un.org/development/desa/pd/sites/www.un.org.development.desa.pd/files/wpp2022_summary_of_results.pdf
13. Yavorska, V., Sych, V., Hevko, I., Shorobura, I., Dolynska, O., 2021. Modern Demographic Processes in Ukraine, Factors of Influence. SHS Web of Conferences. Vol. 100/ URL: <https://doi.org/10.1051/shsconf/202110005001>

References:

1. Mel'nyk I. Vnutrishn'orehional'ni osoblyvosti transformatsiyi vikovoyi struktury naselennya Luhans'koyi oblasti. Naukovyy visnyk Skhidnoyevropeys'koho natsional'noho universytetu im. Lesi Ukrayinky. Seriya : Heohrafichni nauky. Luts'k: Skhidnoyevrop. nats. un-t im. Lesi Ukrayinky, 2013. # 16 (265). S. 117-124. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/11193/1/18.pdf>
2. Naseleynna Ukrayiny. Demohrafichni tendentsiyi v Ukrayini u 2002–2019 rr.: kol. monohr. / za red. O.M. Hladuna; In-t demohrafiyi ta sotsial'nykh doslidzhen' imeni M.V. Ptkhy. Kyiv, 2020. 174 s. URL: <https://idss.org.ua/arhiv/population.pdf>

3. NASELONNA UKRAYINY. Imperatyvy demohrafichnoho starinnya. K.: VD «ADEF-Ukrayina», 2014. 288 s.
4. Nyemets' L. M., Barylo I.M. Transformatsiya statevo-vikovyoi struktury naselelnya (na prykladi Poltavskoyi oblasti). Visnyk Kharkivskoho natsional'noho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriya: Heolohiya. Heohrafiya. Ekolohiya. 2014. # 1098. Vyp. 40. S. 96-100. URL: <https://periodicals.karazin.ua/geoeco/article/view/1114>
5. Ofitsiynyy sayt Derzhavnoyi sluzhby statystyky Ukrayiny: veb-sayt. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (data zvernennya: 5.12.2023).
6. Pal'yan Z., Vynohradova D., Vynohradova M. Demohrafichna sytuatsiya v Ukrayini: druhyy demohrafichnyy perekhid ta nevyznachenist'. Visnyk Kyivskoho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Seriya: Ekonomika. 2022. 3 (220). S. 32-40. URL: http://bulletin-econom.univ.kiev.ua/wp-content/uploads/2023/01/%D0%92%D1%96%D1%81%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%D0%95%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D0%BA%D0%B0_%E2%84%963220_32-40.pdf
7. Yavors'ka V.V., Nikolayeva O.I., Shulevs'kyy S.O. Analiz strukturoviko-vikovykh deformatsiy naselelnya: rehional'nyy aspekt. Naukovyy visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya: Heohrafichni nauky. 2015. #2. S. 37-45. URL: <https://gj-journal.kspu.edu/index.php/gj/article/view/134>
8. Kulu, H., Christison, S., Liu, Ch., Mikolai, J., 2023. The war, refugees, and the future of Ukraine's population. Population, Space and Place. 29 (4). URL: <https://doi.org/10.1002/psp.2656>
9. Subbotina, I., 2014. Demographic processes in Ukraine in the second half of the 20th – beginning of the 21st century in historical perspective. Studia Sociologica VI, Vol. 2, 172–183. URL: https://oldifis.up.krakow.pl/studia_sociologica/images/SS_VI_2/12Inga%20Subbotina.pdf
10. Tesliuk, R., 2024. Demographic Sustainability of Ukraine and Its Changes Caused by the Russian-Ukrainian War. Journal of Population and Social Studies. 32, 431-447. URL: <http://doi.org/10.25133/JPSv322024.026>
11. Tesliuk, R., 2023. The Demographic Sustainability of Ukraine: The Historical Retrospective and the Current Challenges. Studia Regionalne i Lokalne. 92(2), 35-49. URL: <https://doi.org/10.7366/1509499529203>
12. World Population Prospects 2022. Summary of Results. 2022. 52 p. URL: https://www.un.org/development/desa/pd/sites/www.un.org.development.desa.pd/files/wpp2022_summary_of_results.pdf
13. Yavorska, V., Sych, V., Hevko, I., Shorobura, I., Dolynska, O., 2021. Modern Demographic Processes in Ukraine, Factors of Influence. SHS Web of Conferences. Vol. 100. URL: <https://doi.org/10.1051/shsconf/202110005001>

Abstract:

Olena AFONINA. THE TRANSFORMATION IN THE AGE STRUCTURE OF THE POPULATION OF UKRAINE IN THE YEARS 2001-2021: GENDER AND INTERREGIONAL ASPECTS

The territorial and gender differences of the transformational process in the age structure of the Ukrainian population during the 20-years' period are analyzed in the article. The key factors and tendencies in age structure in various regions are determined. The comparative analysis of its changes among urban and country-side population is performed.

The general tendency characterizing the age structure of the urban and country-side population of Ukraine is pointed out – that is the decrease in the share of the younger than active work force, and the increase in the share of the senior citizens. In the present-day structure of the urban population every fourth citizen represents the 60+ age group. The differences in the degree and intensity of aging of the rural and urban population are shown. The index of aging among urban population is much higher and makes 175,6% against 146,9% on the rural territory.

The intensification of the process of demographic aging by gender is proven. In 2021, in the total number of population of Ukraine the share of men in the 60+ age group was 36,1%, while the share of women of the same age group was 63,9%. In the years 2001- 2021, the share of women at post-workable age grew to 29,5% of the total number of female population, and that of men grew to 19,3% of the total number of male population. The growth in the share of women and men at post-workable age in the urban area and its decline in the rural area are indicated.

Interregional differences in the transformational process in the age structure of the Ukrainian population are defined. The smallest share of the citizens in post-workable age is observed in Volyn, Rivne, and Transcarpathian regions. The biggest share of the citizens in post-workable age is observed in Luhansk, Donetsk, Chernihiv, Sumy, Cherkasy, Zaporizhzhia, Kirovohrad, and Poltava regions. The share of the workable age citizens is growing in 22 administrative units of Ukraine.

The consequences of the transformation in the age structure of population are evaluated. The hypothesis has been proven that the age structure changes are correlated with the share of women at reproductive age, and demographic load. The decrease in the share of workable population was caused by the decrease in the share of women at reproductive age from 48,4% to 43,4%. In the years 2000 – 2021 the demographic load on the workable population grew mainly due to the older age group population (in 2021 the demographic load difference between children and the retired was 148 people). The demographic load on the workable population is 7,8% higher in the rural area than in the urban.

The attention is drawn to the necessity of taking into consideration territorial peculiarities in the process of transformation in the population age structure when substantiating national programs and measures of active demographic policy. The regions of Ukraine characterized by low economic development are facing the biggest hardships in the adaptation process towards the changes of population age structure.

Key words: transformation in the age structure of population, urban and rural population, demographic aging, demographic load.

Надійшла 24.01.2024 р.